

L. KAJTÁR GYÖNGYVÉR

A kolozsvári Szent Erzsébet-ispotály a 17–18. században (1670–1789)

Abstract: Starting with the Middle Ages institutionalized care for the poor and the appearance of hospitals became a clear sign of urban development. This was the case in medieval and early modern Kolozsvár also. When the city had lost its status as a free royal city in 1665 all the institutions administered by the local counsel underwent a series of changes. These changes did not leave unaffected the hospitals either. By the time Kolozsvár regained her lost privileges in 1712 out of the three medieval hospitals, only one was still operating, the Saint Elisabeth. Right around this time Catholicism started to regain some of its former status in Kolozsvár shattered by the reformation and it became once more the crown's favored religion. This change in status led to the repossession and reorganization of formerly catholic institutions and properties in the city, chief among them the hospital of Saint Elisabeth.

Keywords: hospital; care for the poor; Catholicism; Kolozsvár.

A szociálpolitika célja a hátrányos helyzet megszüntetése vagy annak elviselhetőbbé tétele a társadalmon belül. Az erre irányuló intézkedések nem tekinthetők kizárólag a legmodernebb kor sajátosságának. A középkortól fogva a városiasodás egyik fokmérője az ispotályok – vagyis az intézményesített szegénygondozás – megjelenése volt.¹ Az ispotályok olyan szociális intézmények voltak, amelyek korai időktől fogva komplex feladatkört töltöttek be: a betegek ellátásán túl befogadták az öregeket, szegényeket, árvákat, katonákat; biztosították szállásukat, ételmezésüket és ruhájukat is akár.

¹ Kubinyi, 2004. 187–195.

A középkori Magyarországon a leprásházakkal együtt több mint 117 ilyen intézmény működött, amelyek közül csupán húsz volt a történeti Erdély területén.² Kezdetben az egyház és a szerzetesrendek által fenntartott intézményekről beszélhetünk. A 16. század folyamán a fejlődő városi adminisztráció és a reformáció hatására fokozatosan városi tulajdonba kerültek át. A reformáció előtti időszakban az ispotályok mellett a szegénygondozás másik fontos résztvevői a testvérületek és a céhek voltak, amelyek több esetben összerosódtak egymással. A reformációt követően a céhek jobbra a céhen belüli segélyezésre szorítkoztak, míg a testvérületek a katolikus egyház háttérbe szorulásával az illő végtisztességben való részesítésben vállaltak szerepet.³

Nem volt ez másképp Kolozsvár esetében sem. A középkortól fogva három ispotállal rendelkezett. Első és egyben legnagyobb ispotálya a Szent Erzsébet-ispotály volt.⁴ Jelen írásom ezen intézmény 17–18. századi történetét hivatott bemutatni. Az intézmény felépítésén túl kitérek az ellátottakra, az itt nyújtott ellátás mikéntjére és az ezt szabályzó intézkedésekre is. Elsődleges forrásként a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában őrzött Szent Mihály-plébániatemplom iratanyagát használtam fel,⁵ másodsorban a Román Állami Levéltár Kolozs Megyei Kirendeltségében őrzött ispotálytörténeti forrásokat,⁶ harmadsorban pedig a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Kézirattárában őrzött két kiadatlan 19. századi ispotálytörténetet.⁷ Ezek használatánál azonban indokolt a fokozott

² de Cervins, 2003. 49.

³ Rüszt-Fogarasi, 2008. 38–42. *Példaként lásd:* Kiss, 1994. 83–103.

⁴ Rüszt-Fogarasi, 2008. 47–48.

⁵ A továbbiakban: GyFLKGy SzMPtI.

⁶ A továbbiakban: RÁLKMK.

⁷ A továbbiakban: RTAKMK. A kéziratok: Móricz, é. n. (Ms.c.743/1967); N. N., é. n. (Ms.c.744/1967)

forráskritika, ugyanis az itt található információk nem minden esetben visszakereshetőek.

Mielőtt azonban történetünket a 17. században folytatnánk, röviden nézzük meg, mit is tudunk Kolozsvár ispotályairól. Többek között Rüszt-Fogarasi Enikő és kutatócsoportja⁸ munkájából tudjuk, hogy Kolozsvár a középkortól fogva három ispotállal rendelkezett: a Szent Erzsébet, Szent Lélek és Szent Jób tiszteletére szentelt intézményekkel.⁹ Az első kettő feladata a szegény, beteg, elaggott emberek és az árvák befogadása, gondozása volt.¹⁰ A harmadikat, a Szent Jób tiszteletére szentelt és járványos betegek ellátására specializálódott intézményt a 16. század során megszüntették. Erről konkrét adataink nincsenek, csupán a források hirtelen eltűnése miatt következtethetünk megszűnésére.¹¹

A város két legnagyobb ispotálya valamikor az 1670-es években összeolvadt és Szent Erzsébet-ispotály néven folytatta tovább működését.¹² Az ispotály épületének elpusztulását követően az ispotály beköltözött az ún. Kautusch-féle piacsori házba, amelyet még a 15. század végén adományozott az intéz-

⁸ A 2002-ben alakult kutatócsoport tagjai: Rüszt-Fogarasi Enikő, Márton Tünde, Flóra Ágnes, Mihály Ágnes, Pakó László és Derzsi Júlia.

⁹ Kiadásra kerültek a kutatócsoport munkájának eredményeként a Szentlélek-ispotály 1601–1650 közötti számadásai (*Lásd: Márton–Mihály–Flóra–Rüszt-Fogarasi, 2006*), illetve a Szent Erzsébet-ispotály 1601–1650 közötti időszakra vonatkozó gazdasági mérlegei (*Lásd: Márton–Mihály–Flóra–Rüszt-Fogarasi, 2010*). Továbbá Rüszt-Fogarasi Enikő 2008-ban jelentette meg *Erdélyi ispotálytörténeti tanulmányok* című munkáját, amelyben szintén a kutatócsoport által feltárt forrásokat használta fel (*Lásd: Rüszt-Fogarasi, 2008*). Ezt követően 2011-ben foglalta össze a Szentlélek-ispotály történetét (*Lásd: Rüszt-Fogarasi, 2011.*).

¹⁰ Rüszt-Fogarasi, 2008. 46.

¹¹ Rüszt-Fogarasi, 2008. 93–94.

¹² Rüszt-Fogarasi, 2011. 115.

ménynek Kautusch Mihály és felesége, Margit azzal a kikötéssel, hogy soha nem adhatják el. A beköltözést megelőző időszakban az ingatlant az ispotály bérbe adta: első felét boltként, hátsó felét lakásként, illetve a pincehelyiséget a polgárok bora-inak.¹³ Egy 1754-es adat alapján e ház emeletét és a földszinten lévő bolthelyiségét az ispotály a beköltözés után is kiadta és ezzel egészítette ki jövedelmeit.¹⁴ Itt vetődik fel a kérdés, hogy mik is voltak ezek a jövedelmek?

Elsősorban a királyi és fejedelmi donációkból származó javak és azok adminisztrálása során keletkezett jövedelmek jelentették a Szent Erzsébet-ispotály vagyonának nagy részét. Itt külön kiemelném a kolozsi sóaknából évente kapott 2000 kősóadományt, amelyről nem tudni, hogy melyik fejedelemtől származik. A legkorábbi sódonációt megerősítő oklevél 1613-ból maradt fenn és Báthory Gábor nevéhez fűződik. E só csekély részét használta fel az ispotály a saját gazdaságában, nagyobb részét értékesítette, és az így nyert pénzüsszeget forgatta vissza a birtokaiba.¹⁵ Egy 1718-ból fennmaradt irat szerint az ispotály egy bizonyos ideig a kincstártól évenként 250 forintot kapott, amelyből 200-at az ispotályon kívüli szegények ellátására, segítésére kellett fordítania, 50-et pedig a „bentlakókra”. Feltételezések szerint ez nem lehetett hosszas adomány, ugyanis az 1789-es számadás már nem említette a jövedelmek között.¹⁶

A testamentumokból származó adományok szintén jelentős mértékben növelték az ispotály vagyonát. Így került az ispotály birtokába például a mérai és andrásfalvi birtoktest minden hoz-

¹³ Móricz, é. n. 5. RTAKMK. Ms.c.743/1967.

¹⁴ Móricz, é. n. 41. RTAKMK. Ms.c.743/1967.

¹⁵ Rűsz-Fogarasi, 2008. 96.

¹⁶ Móricz, é. n. 43–44. RTAKMK. Ms.c.743/1967

zátartozójával együtt, Dezső Antal és felesége végrendeleti adományaként.¹⁷

A saját gazdaságából származó jövedelmek a malomjövedelmekből (kolozsvári és mérai), a sütőházak jövedelmeiből és az ispotályhoz tartozó birtoktest (kolozsvári, mérai és andrásházi birtokok) adminisztrációja során keletkezett javakból álltak. Ezt egészítették ki különböző bérleti díjak.¹⁸

Kolozsvár szabad királyi városi státusának elvesztése (1665) a városban működő intézmények számára is változásokat hozott. Hosszas tárgyalások eredményeként csupán 1712-ben sikerült a cím visszaszerzése.¹⁹ A város kimerült anyagi forrásai miatt a Szent Erzsébet-ispotály saját jövedelmeiből is kénytelen volt olykor-olykor kölcsönözni Kolozsvár szükségleteire. Így például 1687. október 30-án, amikor a német-római császár serege Kolozsvárra érkezett, a város ajándékba adott egy tollas vas ezüstös botot 15 forint értékben, amelynek az árát az ispotály térítette meg.²⁰ Egy 1689. november 21-ei feljegyzésben olvashatjuk, hogy a közelgő gyulafehérvári gyűlésre megválasztott városi követek, Chanádi István és Szentkereszti András útiköltségét, 40 forintot, az ispotály fedezte.²¹ 1696-ban a város szabadságjogainak visszaszerzésére kért a város az ispotálytól 40 forintot.²² Egy 1697. április 10-én keltezett irat pedig arról tudósít, hogy a város nagy adósságai miatt az ispotály kölcsönadott 100 forintnyi értékű „jó ligájú aranyakat” a városvezetésnek.²³

¹⁷ Rüszt-Fogarasi, 2008. 97.

¹⁸ Móricz, é. n. 41. RTAKMK. Ms.c.743/1967.

¹⁹ Kiss, 2006. 91–94.

²⁰ Kolozsvári Szent Erzsébet aggmenház iratai 1320–1699. GyFLKGy SzMPtI. 290/g1 doboz, régi jelzet: 108.687.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Uo.

A szabad királyi városi státusz visszaszerzése után a város a megváltozott körülményekhez igazodva újra fejlődésnek indult. Az uralkodó által is favorizált vallás, a katolicizmus új erőre kapott, és kezdetét vette az elkobzott katolikus javak – így az ispotály – visszaszerzése is.²⁴ Ebben jelentős szerepe volt a bécsi udvarnak is, ugyanis az állam egységének zálogát e vallás támogatásában és a protestáns felekezetek fokozatos visszaszorításában látta.²⁵ Erdélyben ezen rekatolizációs törekvések az ekkor többségben lévő protestáns egyházak ellenállásába ütköztek, mivel azok féltették addigi pozíciójukat.²⁶ Így e téren az áttörés csupán a Habsburg-hatalom megszilárdulása után, Mártonffy György 1713-as püspöki kinevezésével született meg.²⁷ Végül 1715-ben hivatalosan is visszaállították az erdélyi katolikus püspökséget.²⁸

1717-ben Mártonffy György erdélyi püspök a Szent Mihály-plébániatemplommal együtt az ispotályt is visszaszerezte, s így kiéleződött a harc a város és a püspök között a patrónusi jogért.²⁹ 1718-ban a Tanács, élén a bíróval a kirendelt kormánybizottságnak panaszt nyújtott be, amelyben visszakövetelte a felügyeleti jogot. Kérésüket azzal indokolták, hogy a kolozsvári polgárok is sok adományt tettek az intézmény javára, illetve amikor az ispotály jövedelmei a kiadásokat nem fedezték, a város pótolta a hiányzó részt. Véleményük szerint ez feljogosítja a várost képviselő tanácsot az intézmény feletti patrónusi jogra.³⁰ A bizottság az uralkodónak felterjesztette az ügyet, amelyben végül a kormányshoz 1727-ben hozott döntést. A főfelügyeleti jogot továbbra is

²⁴ Zamfir, 2010. 106–108.

²⁵ Lukács, 2016. 10.

²⁶ Trócsányi, 1988. 279–281.

²⁷ Zamfir, 2010. 108.

²⁸ Lukács, 2016. 11.

²⁹ Móricz, é. n. 52. RTAKMK. Ms.c.743/1967.

³⁰ Móricz, é. n. 53. RTAKMK. Ms.c.743/1967.

a püspök kezében hagyták. Döntésüket azzal indokolták, hogy a püspök nem kívánta sem a patrónusi, sem az adminisztrátori jogot, neki ezt az uralkodó adományozta. Ezzel azonban az intézmény felügyeleti joga a városon kívülre került.³¹

1735 márciusában a kormánysház egy ítéletben szögezte le újból a püspök jogait. Előírták, hogy joga van bármikor eltávolítani a nem megfelelően adminisztráló ispotályvezetőt az ispotály éléről, és helyébe abból a vallásból állítani egy megfelelő embert, amely vallás éppen soros az ispotály vezetésében. A pert az ispotály akkori adminisztrátora, Ambrus András kezdeményezte, amelyben az őt ért támadások miatt kért kivizsgálást. A Gubernium előírta, hogy Ambrus maradjon továbbra is az intézmény vezetője hivatali ideje leteltéig.³²

Nem jelentette ez azonban azt, hogy a Tanács ténylegesen kizárásra került az ispotállal kapcsolatos döntéshozásból. Mivel a püspök mint guberniumi tanácsos Nagyszebenben lakott, ezért a kolozsvári katolikus plébános befolyást nyert a szegények felvétele ügyében, ám csak a városi tanács által ajánlott személyeket vehette fel. Ezt bizonyítja egy 1751-es törvényszéki rendelet. 1754-ben Sztoyka Zs. Antal erdélyi püspök ezt továbbgondolva a felügyeleti jogot Bíró János katolikus plébánosra ruházta élete végéig. Az irat alapján a plébánosnak jogában állt az intézmény látogatása, ispánok és felügyelők kinevezése és számonkérése, egyszerűen minden, ami a fennmaradást és a gyarapodást szolgálta.³³

³¹ Kolozsvári Szent Erzsébet aggmenház iratai 1700–1735. GyFLKGy SzMPtI. 290/g2 doboz, régi jelzet: 58.727.

³² Kolozsvári Szent Erzsébet aggmenház iratai 1700–1735. GyFLKGy SzMPtI. 290/g2 doboz, régi jelzet: 10.735.

³³ Kolozsvári Szent Erzsébet aggmenház iratai 1736–1770. GyFLKGy SzMPtI. 290/g3 doboz, régi jelzet: 20.754.

Az ispotály igazgatásának másik fontos résztvevője az ispotálymester volt. A középkortól fogva ők vezették az intézményt. Kezdetben nem kaptak fizetést, de adómentességet élveztek, mint minden más városi hivatalnok, és a szegényekkel együtt részesültek az ispotály jövedelmeiből.³⁴ Eleinte katolikusok voltak, 1568-tól unitáriusok, majd 1645-től reformátusok és unitáriusok felváltva egészen 1735-ig, amikor is a Gubernium előírta, hogy a református és a katolikus vallás képviselői közül kerüljenek ki felváltva.³⁵ Rűsz-Fogarasi Enikő hívta fel a figyelmet arra, hogy a korábbi vélekedésekkel ellentétben nem feltétlenül a két náció képviselői közül felváltva kerültek ki, hanem megválasztásukhoz mindkét náció beleegyezésére szükség volt. Noha éves tisztségről beszélünk, de többször is megválasztották ugyanazt a mestert, vagy előfordult az is, hogy egyik évben az egyik, másik évben a másik ispotály mestere volt ugyanaz a személy.³⁶

Teljes cselekvési szabadsággal rendelkeztek az ispotály vagyona felett, csupán akkor fordultak a százférfiak tanácsához, hogyha segítségre volt szükségük. Az ispotályba felvett szegények ügyében viszont nem rendelkeztek ekkora szabadsággal. A tanács és a bíró döntötte el, hogy kik lehettek az ispotály lakói, ők csupán rendkívüli esetekben rendelkezhetek erről.³⁷

Az Akadémia Kézirattárában őrzött két 19. századi ispotálytörténet alapján számadásra 1557-től kötelezték őket. Ezek közül számottevő teljes és parciális számadás maradt fenn. Noha az ispotálymesterek számadással tartoztak a tanácsnak, mégis úgy tűnik, hogy a számvevők ironikus vagy éppen bíráló véleményei nem jelentettek tényleges veszélyt számukra.³⁸ A számadás

³⁴ Rűsz-Fogarasi, 2013. 212–222.

³⁵ Móricz, é. n. 52. RTAKMK. Ms.c.743/1967.

³⁶ Rűsz-Fogarasi, 2013. 213–214.

³⁷ Rűsz-Fogarasi, 2013. 219.

³⁸ Rűsz-Fogarasi, 2013. 214.

módjáról és fejezetekre lebontott tartalmi követelményeiről egy 1586-os instrukció nyújt képet, azonban az 1597-es számadás már csak nagyobb vonalakban követi ezt.³⁹

Hirtelen haláluk esetén a család folytatta az új választásig az ispotály vagyonának adminisztrációját, vagy a másik ispotálymester vállalta el mindkét ispotály vezetését.⁴⁰

Ahogy már utaltam rá, 1665 után zavaros időszak következett a kolozsvári ispotályok történetében. Még mindig két ispotálymestert választanak, de feladatkörük sok esetben nem különíthető el egymástól. Az ispotályok összeolvadása után sem normalizálódott a helyzet.

Az általam vizsgált időszak eddig azonosított ispotálymesterei:

1670, 1671	Viski Pál és Nagy Bányai István
1671	Rajner Márton és Berki István
1672	Rajner Márton
1676	Hojz Pál
1688, 1689	Asztalos Péter, majd halála után felesége
1689	Rhener Soir Pál és Topai György
1702	Gálfi Pál és Bendi György
1711	Teleki Ferencz és Brassai alias Spitz György
1712	Teleki Ferencz
1713	Teleki Ferencz és Vizaknai György
1714	Teleki Ferencz
1716	Stenczel Zsigmond
1717	Kovács alias Literati Mihály

³⁹ Rűsz-Fogarasi, 2013. 215.

⁴⁰ Rűsz-Fogarasi, 2011. 50.

Az ispotály vagyonának hűtlen kezelésére hivatkozva 1717-ben nyomozást indítottak ellenük, amelynek folyamányaként eltörölték az ispotálmesterséget, és helyükre városi tisztviselőkből kinevezett provisorokat állítottak. A nyomozásra Szentkereszti András és Biró Sámuel tanácsurakat, illetve Mikola Lászlót és Beszterczei Senator Conrád Mihályt jelölték ki.⁴¹ Az átvilágítás másik fontos célja a katolikus átvétel előkészítése lehetett. Fontos forrásértékkel bírnak azok a leltárak és összeírások, amelyek ekkor készültek.⁴²

A provisorátus kezdeteiről nem sokat tudunk, instrukciójuk eddig nem került elő. A forrásokban csupán 1725-ben találkozunk az első provissorral, Füsüs Mátyással. E tisztséget az ispotálmesterséggel összehasonlítva megállapítható néhány különbség. Míg mesterből többnyire kettő volt, provissorból mindig csak egyet neveztek ki. A kezdetekben sokszor emlegették még őket a régi szokás szerint *mesternek*, majd 1734-től *ispán vagy ispány* névvel illették őket. Hatáskörük korántsem volt annyira kiterjedt, mint elődeiké, sokkal inkább függtek a főfelügyelet parancsaitól. Munkájukért csekély fizetést kaptak. Nem örvendtek akkora megbecsülésnek, mint elődeik, csupán alkalmazottak voltak. Azonban, akárcsak a korábbi mesterek, ők is számadással tartoztak a tanácsnak. Gazdasági bevételeiknek hitelesítésére 7 „régiusra” volt szükség.⁴³ Ha megfigyeljük a forrásokból kirajzolódó ispánokat, szembetűnik, hogy gyakran ismétlődnek ugyanazok a nevek.

⁴¹ Kolozsvári Szent Erzsébet aggmenház iratai 1320–1699. GyFLKGy SzMPtI. 290/g1 doboz, régi jelzet: 10.718.

⁴² Kolozsvári Szent Erzsébet aggmenház iratai 1320–1699. GyFLKGy SzMPtI. 290/g1 doboz, régi jelzet: 8.718.

⁴³ N. n., é. n. RTAKMK. Ms.c.744/1967.

Füsüs Mátyás	Rázmány Sámuel	Német István	Ambrus András	Pataki István	Gál János	Lostájner István
1725	1729	1733	1734	1738	1739	1743
1726	1730	1736	1735	1740	1741	1744
1727	1731	1750	1737	1742		1745
1728		1751				1746
		1752				
		1753				

Érsekújvári István	Hadadi György	Finta Mihály	Andrási Antal	Vásárhelyi József	Lukáts József	Kis János
1747	1754	1757	1762	1767	1769	1771
1748	1755	1758	1763	1768	1770	1772
1749	1756	1759	1764			1773
		1760	1765			1774
		1761	1766			

Az ispánok sem bizonyultak jobb adminisztrátornak a mes-
tereknél. 1742-ben két ispán, Pataki István és Gál János visz-
szaélései ellen uralkodói parancsra vizsgálatot folytattak. A ta-
núkihallgatás három napig zajlott. Első nap, 1742. június 5-én
Mérában folytattak nyomozást, ekkor 26 tanút hallgattak ki.
Második nap, június 7-én Kolozsváron a Monostor utcai kán-
torlakban újabb 30 tanút kérdeztek ki. A harmadik napon, júni-
us 9-én újabb 10 embert hallgattak ki Szászfenesén. A mintegy
56 tanú kihallgatása során kiderült, hogy a vádlottak több éven
át magáncélra használták az ispotály javadalmait. A szegények
ez idő alatt hiányos ellátásuk miatt éheztek és fa hiányában fá-
ztek. Nem viseltek gondot az ispotály épületeire sem, így az óvá-
ri sütőház összedőlt, a többi épület is romos állapotban volt. Az
ispotály az elmúlt évek jó terméseinek ellenére adóssággal volt

tele. Az is kiderült, hogy nemcsak az ispánok, hanem a fő- és királybíró, név szerint Bayer Ferencz,⁴⁴ illetve a notárius, Széles Mihály is gyakorta használta az ispotály erőforrásait magáncélra. Az előjárók az ispotály jobbágyságait ellátás nélkül, hosszú ideig dolgoztatták.

Az előjárókon kívül az ispánok rokonai, komái is gyakran igénybe vették az ispotály jobbágyságait saját gazdaságukban. Megfenyegették a szegényeket, hogy ha a plébánosnak panaszkodni mernek, megveretik őket és kidobják az ispotályból. Az ispánnak a sütőházból a szegények kenyerét dézsmálták és pénzért eladták. Az egyik vádlott, Pataki István gyakran járt a kolozsvári Középutcába egy bizonyos Bikfalvinéhez, akinek titokban többször vitetett fát és malomport⁴⁵ is.⁴⁶

A deliberátum hiányában csak következtetni tudunk az ítéletről, de minden bizonnyal Gáll János súlyos büntetést kaphatott. 1746-ban levelet küldött az erdélyi püspöknek, amelyben a segítségét kérte neve tisztázásához. Attól tartott, hogy öregségére földönfutóvá válik. A levélben beszámolt arról, hogy a deliberátum megérkezése után nem engedélyezték a fellebbezést. Véleménye szerint ő csupán az irigység és rosszindulat áldozata lett és az előző provisor, Ambrus András cselszövésének áldozata, aki az unitáriusokkal szövetkezett ellene.⁴⁷ Az ispotály további életében nem találkozunk a nevével. Más a helyzet Pataki Istvánnal, aki néhány év kihagyás után visszatért, és 1749–1790 között hét év-

⁴⁴ 1742-ben a bírói tisztsége mellett viselte az ispotály főgondnoki tisztségét is.

⁴⁵ Mint a tanúkihallgatásokból kiderül, a malompor az őrlés után lehulló gabona pora, amelyet a korszakban pálinka főzésére használtak fel.

⁴⁶ Kolozsvári Szent Erzsébet aggmenház iratai 1736–1770. GyFLKGy SzMPtI. 290/g3 doboz, régi jelzet: 12.742.

⁴⁷ Kolozsvári Szent Erzsébet aggmenház iratai 1736–1770. GyFLKGy SzMPtI. 290/g3 doboz, régi jelzet: 13.746.

ben volt az ispotály kurátora. A provizorsága előtt is már viselte ezt a tisztséget 1730-ban és 1741-ben. A perbe belekeveredő bíró, Bayer Ferencz neve is többször előkerül a gondnokok között: 1742-ben, 1746-ban és 1750-ben is ő viselte a tisztséget.

A további források arról tudósítanak, hogy 1774-re az ispotály épületei ismét romos állapotban voltak, sőt vetni való búzát is kölcsön kellett kérniük. Éppen ezért 1775-ben az ispotályt haszonbérbe adták Andrási Antal városi szenátornak. A szerződés értelmében Andrásinak jól kellett volna bánnia a szegényekkel, kiadni a rendes jussukat és feljavítani az ispotály épületeit. A gyakorlat azonban mást bizonyított. Andrási gazdálkodása ellen is sok panasz volt. Így 1789-ben a haszonbért is megszüntették, és az ispotály adminisztrálását a Kolozs vármegyei főispánra és a városi tanácsra bízták.⁴⁸ Ennek alapján gr. Csáki János vitte a tisztséget egészen 1785-ig.⁴⁹

A gondnoki hivatal (curator) megjelenése is a Habsburg-adminisztrációhoz, III. Károlyhoz köthető (1714). Egy 1718-as adat alapján a főbírák már mind a négy vallásból vitték a gondnokságot, akiket szintén a Tanács felügyelt.⁵⁰ Évente választották őket. Fizetésük igen csekély lehetett, erre egy 1789-es adat enged következtetni. Feljegyezték, hogy ebben az évben a gondnok fizetés gyanánt a saját földjébe vettetett 6 köböl gabona learattatását és behordatását kapta.⁵¹ Feladataik csökkentek, miután 1751-ben a katolikus plébános is egyfajta gondnokká lépett elő. Feladatkörük pontos meghatározása azonban további kutatásokat igényel.⁵²

⁴⁸ N. n., é. n. RTAKMK. Ms.c.744/1967.

⁴⁹ Móricz, é. n. 73. RTAKMK. Ms.c.743/1967.

⁵⁰ N. n., é. n. RTAKMK. Ms.c.744/1967.

⁵¹ Móricz, é. n. 79. RTAKMK. Ms.c.743/1967.

⁵² N. n., é. n. RTAKMK. Ms.c.744/1967.

A forrásokban eddig talált gondnokok:

Név	Évszám
Erdélyi János	1724
Páter Pál	1725
Boros György	1726
Handsáros István	1727
Bongardus János	1728
Szóllósi Gábor	1729
Pataki István	1730
Páter Pál	1731
Boros György	1732
Gyergyai Pál	1733
Szóllósi Gábor	1734
Kolozsvári András	1735
Boros György	1736
Páter Pál	1737
Enyedi István	1738
Boros György	1739
Endes Péter	1740
Pataki István	1741
Bayer Ferencz	1742
Handsáros János	1743
Bayer Ferencz	1746
Enyedi István	1747
Pataki István	1749
Bayer Ferencz	1750
Pataki István	1752
Bayer Ferencz	1753
Endes Péter	1754
Pataki István	1757
Ambrus András	1758, 1759
Harsányi József	1760, 1761
Ambrus András	1762, 1763

Név	Évszám
Pataki István	1764, 1765
Páll Sámuel	1766, 1767
Pataki István	1768, 1769
Páll Sámuel	1770
Finta Mihály	1771, 1772
Páll Sámuel	17731–790

Amint a táblázatból láthatjuk, kezdetben éves tisztségről beszélhetünk. Majd 1758 után változott kétéves tisztséggé, amely állapot egészen 1773-ig tartott. Ekkortól Páll Sámuel 17 évig viselte a gondnoki hivatalt. Itt is, akárcsak a provizorok esetében, megfigyelhető, hogy ugyanazok a személyek több alkalommal jelentek meg a hivatalviselők között.

Az ispotály vezetésének áttekintése után nézzük meg, kik is voltak az intézmény további alkalmazottai, javadalmazottjai, és hogyan is nézett ki a nekik való segítségnyújtás.

A vizsgált időszakban az ispotály alkalmazottai közé tartozott egy főzőné, akinek feladata az eledelek elkészítése volt. Az intézmény annyi sütőnével rendelkezett, ahány sütőháza éppen volt. Az ő feladatuk a kenyér sütése volt. Az ispotály körüli ügyekben számos szolga segédkezett, azonban pontos számadatokkal nem rendelkezünk. Az ispotályhoz tartozó mérai és andrásházi jószágban számos jobbágycsalád élt. Ők voltak azok, akik megművelték az ispotály földjeit és kaszálóit. Mindkét faluban kineveztek egy-egy udvarbíró, aki ő maga is jobbágy volt. Feladata a jobbágyok munkájának irányítása volt a birtokon az ispotály adminisztrátora által küldött instrukciók alapján. A mérai udvarbíró fizetéséről 1789-ből és 1798-ból is maradtak fenn források. 1789-ben 6 forint készpénzt, illetve további két-tő forintot kapott, amelyet csizmára utaltak ki. Ezzel szemben 1798-ban már csak 2 forint 33 dénár készpénzt kapott, amelyet 10 véka gabona vetésére alkalmas földdel és 4 szekér szénára való

kaszáló kiutalásával egészítették ki.⁵³ A termény betakarításakor 2 felügyelőt (reqius) is alkalmaztak, akik megszámlálták a betakarított terményt és ezzel hitelesítették az ispán számadásait. Ilyen felügyelő volt például a mérai pap, aki munkájáért cserébe terményt kapott.

Az ispotály állandó alkalmazottai közé tartozott egy katolikus, egy unitárius, egy református és egy evangélikus pap is. Feladatuk a bentlakók lelki életének vezetése volt. 1754-ben fizetésük fejenként évi 4 forint 34 dénár, 5 szekér fa és 17 véka búza volt.⁵⁴ A Szent Péteri-házba való költözés után fizetésüket felemelték 10 forintra, mivel az távolabb volt. Mária Terézia 1768-es rendeletében előírta, hogy az ispotály javadalmazottjai között csakis római katolikus szegények lehetnek. Ez nem azt jelentette, hogy kirakták a más felekezetekből származó szegényeket az ispotályból, hanem haláluk esetén helyükbe katolikusokat vettek fel. A források alapján 1777-re vált az ispotály teljesen katolikus-sá, és ekkor bocsátották el a többi felekezet papjait is. A katolikus hívek lelkigondozását a leköltözéstől kezdve a távolság miatt egy, az ispotályban lakó minorita atya végezte el.

Egy 1719-ből fennmaradt eskütétel alapján az ispotály erdőpásztora csak a királybíró és az ispotály provizora parancsára hozathatott fát az ispotály erdeiből. Ő volt az erdők őre, akinek jogában állt a tolvajokat megfogni.⁵⁵ Egy 1727-es feljegyzés alapján az ispotály egy erdőpásztorral rendelkezett, 1736-ra már hárommal. Fizetésükről egy 1798-as adat tudósít. Ebben az évben szolgálatukért 1 forint 30 dénárt és 8 véka gabonát kaptak fejenként.⁵⁶

⁵³ Móricz, é. n. 80. RTAKMK. Ms.c.743/1967.

⁵⁴ Móricz, é. n. 32. RTAKMK. Ms.c.743/1967.

⁵⁵ Móricz, é. n. 35. RTAKMK. Ms.c.743/1967.

⁵⁶ Móricz, é. n. 80. RTAKMK. Ms.c.743/1967.

Az ispotályban állandó ügyvéd csak 1784 után volt. Azelőtt csak akkor alkalmaztak jogi képviselőt, ha az ispotály peres ügybe keveredett. 1789-ben egyévi fizetése 27 forint volt.⁵⁷

A korszak forrásai általánosan *szegényeknek* nevezik az ispotály lakóit, amely elég tág fogalom. A koldustól az árva gyereken át az elszegényedett városlakóig és a hozzátartozó nélküli öregemberig mindenkit magába foglalt. Többször találkozunk valamilyen testi fogyatékossgal született emberrel, bénákkal, vakokkal, siketnémákkal is.⁵⁸ Nevükről azonban nem készültek feljegyzések, csupán néha említik meg számadásaikban a mesterek és az ispotályok név szerint őket.

Ahogy már említettem, az ispotály által nyújtott szolgáltatások három részből álltak: fedélnyújtás, ruházat és étkezés biztosítása. Az ispotályban bentlakó szegények mindhárom csoportból részesültek a kezdetekben. A kinnlakók csak kenyeret kaptak. Az ispotályban bentlakó szegények száma változó volt. 1689-ben átlagosan 26 bentlakó volt. Ebben az évben az ispotálymester a bentlakók számának változását mindig magyarázattal látta el. Így megjegyezte például, hogy április első hetében meghalt Nagy János, április 3. hetében pedig egy leány. Július első hetében egy szegénytől megvonták a támogatást gonosz cselekedetei miatt. Július utolsó hetében egy szegény gyerek, aki most Szabó Jánosnénál van, elhagyta az ispotályt. Augusztus harmadik hetében Szabó Jánosné visszahozta a gyereket. Szeptember első hetében meghalt egy öregasszony. November 3. hetében pedig bevettek egy Ádám nevű embert.⁵⁹ Ezek alapján ismerjük néhány bentlakó szegény nevét.

⁵⁷ Móricz, é. n. 79. RTAKMK. Ms.c.743/1967.

⁵⁸ Rüszt-Fogarasi, 2008. 124.

⁵⁹ Kolozsvári Szent Erzsébet aggmenház iratai 1320–1699. GyFLKGy SzMPtI. 290/g1 doboz, régi jelzet: 108.687.

1708-ra a bentlakók száma 14-re csökkent. 1718-ban ismét felemelkedett átlagosan 25 főre. 1750-ben 30 bentlakót és két kinnlakót jegyeztek fel, akik csak kenyeret kaptak. Itt feljegyezték, hogy a javadalmazottak között 11 katolikus, 11 evangélikus és református, illetve 10 unitárius volt. 1754-re számuk összesen 35-re emelkedett, akik közül 5 kinnlakó volt. Itt megjegyzi az ispán, hogy a bentlakókat vallási hovatartozásuk szerint csoportosították szobákba. Így 15 katolikus volt az első szobában, 9 unitárius a másodikban és 11 evangélikus és református a harmadik szobában. 1757-ben tovább emelkedett a számuk. A 38 bentlakó szegényből 15 volt katolikus, 9 unitárius és 14 evangélikus és református. 1762-ben számuk még mindig 38 volt, de nem részletezik vallási hovatartozásukat. 1769-ben már három kategória figyelhető meg. A 34 kedvezményezett közül 24 volt bentlakó, 10 kinnlakó, azonban megjegyzik, hogy a bentlakók közül is négy csak kenyeret kapott heti pénz nélkül. Közülük 16 volt katolikus, 13 evangélikus és református, illetve csupán 5 unitárius. 1779-re számuk 30-ra csökkent. Itt már nem volt fontos a vallási hovatartozás megemlítése, ugyanis a már emlegetett, Mária Terézia által előírt rendelet értelmében ekkor már csak katolikusok voltak a javadalmazottak között. 1789-ben 25 szegényt látott el az ispotály. Ezek közül 12 volt bentlakó és 13 kinnlakó. Itt jelenik meg először, hogy megjegyzik a bentlakók nemi megoszlását: 2 férfi és 10 nő lakott az intézményben. Az 1790-es években számuk az ispotály erőforrásaival nem arányosan növekszik. Noha az ispotály bevételei stagnáltak, a kedvezményezettek száma folyamatosan 40 fő fölött volt.⁶⁰ Ez arra enged következtetni, hogy a járandóság mértéke egyre kisebbé vált.

A város határában lévő Szentpéterre való költözés, vagyis 1767 előtt a férfiak és nők nem voltak elkülönítve egymástól.

⁶⁰ Móricz, é. n. 47. RTAKMK. Ms.c.743/1967.

A nagyobb ispotályépület azonban lehetőséget adott az ilyesfajta változtatásokra is.

Az ispotályok által nyújtott ellátás másik alappillére az élelmezés volt. A kezdetekben az ispotálymesterek feladata volt az élelmiszer egy hétre történő megvásárlása, kiutalása, amit aztán a főzőné készített el közösen a szegényeknek.⁶¹ Az élelmezéshez szükséges élelmiszerek egy részét a majorsági gazdálkodás révén maga az ispotály állította elő. Ezek sajnos nem mindig kerültek lejegyzésre az ispotályszámadások lapjain. A többit a piacokon vagy vásárokon szerezték be. Mi is volt konkrétan az az étel, amit az ispotályokban élő szegények kaptak? Az alap a kenyér volt, amelyet az ispotály saját sütőházaiban készítettek el. Ez általában nem a legjobb minőségű lisztből készült. Nem tudni, hogy ezek barna vagy fehér kenyerek voltak-e, csupán a méretükre találunk forrást az ispotálymesterek számadásaiban.⁶²

A másik fontos élelmiszer a hús volt. A szegények élelmezéséhez használt hús a legolcsóbb volt. Általában az ispotály majorjában tartott állatok levágásából vagy a piacról származott. Néha a mészárosoktól elkobozott húst a város az ispotályokban lévő szegények ellátására adta át. Általában ez marhahús vagy bakhús volt. De ez nem azt jelenti, hogy minden nap került belőle az asztalra. Átlagosan 2-3-szor főztek húsos ételt egy héten.⁶³

Noha Nyugaton ebben az időszakban Braudel⁶⁴ szerint a húsfogyasztás csökkent, N. Kiss István a 16-17. századi húsfogyasztási szokásokat vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy magyar területeken a tömeges marhatenyésztés a legtöbb európai országénál nagyobb húsfogyasztási lehetőséget biztosított.⁶⁵

⁶¹ Rűsz-Fogarasi, 2011. 119–120.

⁶² Rűsz-Fogarasi, 2008. 128.

⁶³ Rűsz-Fogarasi, 2008. 128–129.

⁶⁴ Braudel, 1985. 202.

⁶⁵ N. Kiss, 1973. 92–114.

Az ispotálymesterek számadásai alapján főtt és sült ételek, levesek, főzelékek, gyümölcsök (aszalva és frissen is), zöldségek, bor és sütemények egyaránt kerültek a szegények asztalára. Ezt összevetve az Andrej Kloner által vizsgált lengyelországi Elblag Szent Erzsébet- és Szentlélek-ispotályainak élelmezési listáival, néhány lényeges különbséget figyelhetünk meg. Míg Kolozsváron az általános a búzakenyér, a marha- és a bakhús volt, addig a lengyelországi ispotályban a rozskenyeret, a disznóhúst és a halat fogyasztották leginkább.⁶⁶

A leggyakrabban a szegények számára kiadott alapanyagok a káposzta, a hús, a kása, a vaj, a borsó, az olaj, a sajt, a szilva és az alma volt.⁶⁷

A 18. században némiképp változik az étellellátás mikéntje. Egy 1754-es adat alapján már nem közösen, hanem szegényenként külön-külön utalták ki az ellátást. Így egy szegény heti egy kenyeret, 12 dénárt, sót és fát kapott. Karácsonykor ezt egy csizma árával és 9 font sertéshússal egészítették ki. Húsvétkor pedig közösen kaptak három bárányt, amelyet egymás között fel kellett osztaniuk.⁶⁸ Egy feljegyzés alapján 1770-ben is még ugyanekkora volt az ellátás mértéke.⁶⁹ 1779-ben gr. Bánffy György kevésnek ítélte ezt az ellátási adagot, és mivel előreláthatóan nem volt az ispotálynak anyagi forrása az ellátás mértékének növeléséhez, így azt javasolta, hogy addig ne vegyenek fel új szegényeket, amíg a létszámuk húszra le nem csökken. Ezáltal mindenki több ellátáshoz jutott.⁷⁰ Az 1789-es számadás tanúsága szerint az akkor bentlakó 25 szegény ellátásként heti két kenyeret és összesen heti

⁶⁶ Klonder, 2002. 104–106.

⁶⁷ Kolozsvári Szent Erzsébet aggmennház iratai 1320–1699. GyFLKGy SzMPtI. 290/g1 doboz, régi jelzet: 108.687.

⁶⁸ Móricz, é. n. 32. RTAKMK. Ms.c.743/1967.

⁶⁹ Móricz, é. n. 45. RTAKMK. Ms.c.743/1967.

⁷⁰ Uo.

3 forint 54 dénár készpénzt kapott. Karácsonykor a férfiak csizmapénzbe 51 dénárt, míg a nők 42 dénárt kaptak. E felett összesen 27 dénárt sertéshúsról és egy véka tiszta búzát utaltak ki az ünnep alkalmával. A só és a fa, akárcsak a kenyér és a heti pénz, állandó heti adomány volt. Húsvétkor a továbbiakban is három bárány járt feldarabolva a szegényeknek.⁷¹

Következtetésképpen elmondhatjuk, hogy a város szabad királyi státuszának visszaszerzése után a 18. század első fele számos jelentős változást hozott a Szent Erzsébet-ispotály életében. A Habsburg-hatalomátvételnek köszönhetően újra erőre kaptak a katolikusok a városban, akik javaik visszaszerzése által újra helyet kívántak kapni a 18. századi kolozsvári társadalom életében. A társadalom igényeire reagálva vette kezdetét a karitatív tevékenység megszervezése, újrászervezése is. Az ispotály átvétele is e törekvésektől vezényelve vette kezdetét, ez azonban a városi tanács ellenkezésébe ütközött. Az erdélyi püspök 1716 és 1718 között személyesen folytatott tárgyalásokat a városvezetéssel az ügy érdekében. Ennek eredményeként 1718-at követően a város és a püspök együtt felügyelte az intézményt, versengve annak kizárólagos felügyeleti jogáért. A helyzet 1727-ben rendeződött, amikor az uralkodó a patrónusi jogot a mindenkori erdélyi püspökre ruházta. Ezen változások az intézmény helyi vezetésére is hatással voltak. Míg az ezt megelőző időszakban az ispotálymesterség egy jelentős, társadalmilag megbecsült városi tisztség volt, addig 1717 után a provisor egy egyszerű alkalmazott, adminisztrátor lett. Az ispotálymesterek teljes hatalommal rendelkeztek az ispotály javainak adminisztrációja felett, a város csak felügyelte őket, de nem avatkozott ténylegesen bele. Ezzel szemben a provisorok munkájára ez már nem igaz, a város felülbírálhatta őket a gazdasági döntésekben. Ebben az időszakban jelent meg

⁷¹ Uo.

a gondnoki tisztség is, ami az ispotály vezetésének differenciálódását mutatja. A század második felében az állandó alkalmazottak köre kiegészül a különböző felügyelőkkel, egy ügyvéddel, egy orvossal és egy állandó jelleggel az ispotályban lakó pappal is. Az ispotály erőforrásai nem emelkedtek egyenesen arányosan az ellátásra szorulóak számával, és ezáltal csökkent az egy főre jutó ellátás mértéke. Ez sajnos a 18-19. század fordulóján tovább romlott. Felmerült az ötlet, hogy az ispotályt alakítsák át a város közkórházává. Ezt azonban a kirendelt bizottság nem találta összeegyeztethetőnek az intézmény alapításának céljával. Így a város közkórházának egy új intézményt alapítottak, amelyhez elvették az ispotály 2000 kősóadományának a felét. Ezek után az ispotály az addigiaknál is kevesebb bevételből kellett kielégítse az egyre sokasodó szociális gondozást igénylőt.

Könyvészet

Források:

- Kolozsvári Szent Erzsébet aggmenház iratai 1320–1770. GyFLKGy SzMPtI. 290/g1, g2, g3 doboz.
- Móricz István: *Aggház története*. é. n. RTAKMK. Ms.c.743/1967.
- Név nélkül: *A Szent Erzsébet korház Kolozsvárt. Xenodochium S. Elisabethae Claudio*. é. n. RTAKMK. Ms.c.744/1967.

Felhasznált irodalom:

- BRAUDEL, Fernand:
- 1985 Braudel, Fernand: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus a XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen*. Budapest.
- DE CERVINS:
- 2003 De Cervins, Marie Madeleine: *Az egyház a késő középkori magyar városokban*. Szent István Társulat. Budapest.

KISS

- 1994 Kiss András: Kalandosok. Kalandos temető Kolozsvárt. In: *Források és értelmezések*. Szerk.: Kiss András. Bukarest. 340–346.
- 2006 Kiss András: 18. századi erdélyi utak a szabad királyi város státus felé. In: *Szabolcs–Szatmár–Bereg Levéltári évkönyv XVII*. Szerk.: Galambos Sándor–Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza. 91–98.

KLONDER

- 2002 Klonder, Andrzej: Poor and Abundant Diet in the Towns of Royal Prussia in the 17th Century. In: *Acta Poloniae Historica T. 85*. Ed. Warszawa. 89–127.

KUBINYI

- 2004 Kubinyi András: Ispotályok és városfejlődés a késő középkori Magyarországon. In: *Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról. Analecta Mediaevalia 2*. Szerk.: Neumann Tibor. Piliscsaba. 187–195.

LUKÁCS

- 2016 Lukács Olga: *A felvilágosodás és a liberalizmus hatása az erdélyi egyházak kapcsolatára*. Kolozsvár.

MÁRTON-MIHÁLY-FLÓRA-RÜSZ-FOGARASI

- 2006 *A Szentlélek ispotály számadáskönyvei 1601–1650. Kolozsvári ispotály-számadások I*. Szerk.: Márton Tünde–Mihály Ágnes–Flóra Ágnes–Rüsz-Fogarasi Enikő. Budapest.
- 2010 *A Szent Erzsébet ispotály számadáskönyvei 1601–1650. Kolozsvári ispotály-számadások II*. Szerk.: Márton Tünde–Mihály Ágnes–Flóra Ágnes–Rüsz-Fogarasi Enikő. Budapest.

N. KISS

- 1973 N. Kiss István: *Húsfogyasztás (katonai és közfogyasztás) a 16–17. századi Magyarországon*. AtSz XV.

RÜSZ-FOGARASI

- 2008 *Erdélyi ispotálytörténeti tanulmányok*. Szerk.: Rüsz-Fogarasi Enikő. Kolozsvár.

- 2011 Rüszt-Fogarasi Enikő: *Egy elfeledett intézmény, a kolozsvári Szentlélek ispotály története*. Budapest.
- 2013 Rüszt-Fogarasi Enikő: Koraújkori kolozsvári ispotálymesterek. In: *CERTAMEN. Előadások a Magyar Tudomány Napján*. Szerk.: Egyed Emese–Pakó László–Weisz Attila. Kolozsvár. 211–222.

TRÓCSÁNYI

- 1988 Trócsányi Zsolt: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben*. Budapest.

ZAMFIR

- 2010 Zamfir Korinna: Az erdélyi római katolikus püspökség (1526–1711). In: *A püspöki intézmények kialakulása és fejlődése Erdélyben 1740-ig*. Szerk.: Bocşan, Nicolae–Brandes, Dieter–Lukács Olga. I. Kolozsvár. 39–61.